

Ludwig Kren*

Kočevska

600 let nemški jezikovni otok

"Rojstna listina" kočevskega nemškega jezikovnega otoka sega v leto 1339, podpisal pa jo je (1. septembra) oglejski patriarh Bertrand. V njej je dovolil grofu Ottu Ortenburžanu, da nastavi pri kapelici Sv. Jerneja, ki jo je le-ta sezidal pri svoji podeželski pristavi ("villa tua in Moswald")¹, kaplana. Tamošnjim prebivalcem, katerim je obisk svete maše v oddaljeni farni cerkvi - brez dvoma je to prafarna cerkev Sv. Štefana v Ribnici - otežkočen, naj kaplan bere maše, jim deli zakramente in jih tudi pokoplje.

Bolj obširna in informativna je listina, ki jo je podpisal patriarh Ludvik della Torre v Vidmu 1. maja 1363. Listina izrecno navaja, da so se na območju farne cerkve sv. Štefana v Ribnici ("in Reiffniz") naselili ljudje v "ne malem številu" in to na področju, ki je bilo dotedaj nenaseljeno in neobdelano. To ljudstvo si je zgradilo domove in je začelo v teh bivših gozdovih s poljedelstvom. V zahvalo Bogu in Devici Mariji, pa tudi v tolažbo tega ljudstva in njegovih potomcev so bile zgrajene cerkve "in Gotsche, Pölan, Costel, Ossiwniz et Goteniz"... Pomen te listine leži med drugim v tem, da navede naselitev na dotedaj neobljudenem področju in da omeni izrecno krajevna imena, ki so uradno veljala do konca habsburške monarhije 1918: Gotsche (Gottschee), in Goteniz

* Avtor prispevka Ludwig Kren se je rodil 17. decembra 1920 v Stari Cerkvi na Kočevskem. Po končani realni gimnaziji v Kočevju je kot pripadnik nemške manjšine Kočevarjev nadaljeval študij na Privatnem nemškem učiteljskišču ("sa pravom javnosti") v Novem Vrbasu, po izbruhu vojne pa je v šolskem letu 1941/42 študij nadaljeval na učiteljskišču v Gradcu (ekspozitura Wagner-Leibnitz). Od aprila 1942 do aprila 1944 je služboval kot učitelj v naselitvenem območju Kočevarjev (Velika Dolina pri Brežicah), potem pa je bil mobiliziran v nemško vojsko. Po vrnitvi iz ujetništva je bil, ker ni mel državljanstva, provizorično nameščen za učitelja v občini Slovenji Plajberk (Windisch Bleiberg), kasneje pa je služboval kot predmetni učitelj (in ravnatelj) na glavnih šolah v Borovljah (Ferlach) in Celovcu (Klagenfurt). Kot pisec člankov ali urednik je sodeloval pri številnih publikacijah o zgodovini in kulturi Kočevarjev, ki so jih izdajale zveze rojakov iz Kočevske v Avstriji in Nemčiji. Od marca 1971 je urednik mesečnika Gottscheer Zeitung. Živi v Žihpoljah (Maria Rain) blizu Celovca.

¹ Priporočljivo je vzeti "Moswald" kot ledinsko ime, znanstveno neoporečno je istovetiti Moswald z današnjim delom mesta Kočevje - Mahovnik.

(Göttenitz).

Leta 1339 ena cerkev - in to kapelica - 44 let pozneje pa že 5 cerkva, so dejstva, ki brez dvoma vzbujajo pozornost. Vendar je treba dodati, da trditve Valvasorja², češ da je cesar Karel IV. (1347-1378) predal grofu Frideriku Ortenburškemu (bratu zgoraj navedenega Otona in vicedom bamberških škofov) 300 uporniških Frankov in Türinžanov z družinami, namesto da bi jih za upornost drugače kaznoval, kot podložnike, dozdej ni bilo mogoče verificirati. Tudi dialektologi, katerih mnenje je treba zaradi pomanjkanja ustreznih listin posebno upoštevati, se strinjajo v enem: narečje Kočevarjev je v glavnem bavarskega izvora in meri na avstrijsko Zgornjo Koroško oziroma na Vzhodno Tirolsko, torej na območja, kjer so imeli Ortenburžani posestva. (Naj omenim v zvezi s tem le njihov grad Ortenburg pri mestu Spittal ob Dravi, ki je danes razvalina). Valvasor se ukvarja s Kočevsko in Kočevarji na več mestih svoje Slave. Glede njihovega jezika meni, da govorijo vsi nemško, a precej grobo, kot kmetje na Frankovskem (reden alle Teutsch; doch ziemlich grob / wie in Francken die Bauren...). Da govorijo Kočevarji nemško, potrjuje tudi cerkveni vir: beograjski škof Albert Rendjic (sedež v Smederevu), ki je bil imenovan za vizitatorja Uskokov ob meji Kranjske, kot gmotno podlago pa mu je cesar Ferdinand II. (1619-1637) podaril župnijo Kočevje. V potrjevalni listini z 28. maja 1629 namreč zahteva Vatikan od vizitatorja in imetnika župnije, da je treba tam nastaviti kaplane, ki obvladajo nemščino ("lingua teuthonica")³.

Brez dvoma, "veliki gozd na jugozahodu Kranjske" je stopil v luč zgodovine. Toda ne ta gozd, ampak predvsem kraška tla in pomanjkanje vode so otežkočili obdelovanje zemlje in povečanje grude z naraščajočim številom prebivalcev. Krajevna imena: Suhi Potok (Durnbach), Beli Kamen (Weissenstein), Rdeči Kamen (Rotenstein) in Pokštajn (Pockstein) nazorno ponazarjajo nerodovitno grudo, imena Hrib (Büchel), Tanci Vrh (Tanz-

² Prim. Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain, III., str. 194.

³ Prim. Wilhelm Baum, Deutsche und Slowenen in Krain, Klagenfurt 1981, str. 127.

bübel), Bukova Gora (Buchberg), Pugled (Hohenberg, t. j. "Visoka gora") pa naselbine na obronkih. Nedvomno je del krajevnih imen slovenskega izvora, tako samo mesto, v pečatu iz leta 1471 navedeno kot Kotschew (torej Kočev). In Burkard Zink navede v svoji kroniki, da je leta 1407 prišel iz mesta Memingen k stricu, ki je bil župnik v vasi "an der Riegg... ain groß schön dorf..." (torej "ob reki... velika lepa vas..."), brez dvoma v današnji Kočevski Reki.

Usodno zarezo v življenju nemškega življa na Kočevskem predstavlja izid prve svetovne vojne. Sicer je govornik Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu dr. Anton Korošec v Majniški deklaraciji⁴ zahteval združitev vseh področij, kjer živijo Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno, svobodno, na demokratičnih principih zgrajeno državo pod žezlom Habsburžabov (30. maja 1917). Toda že 20. julija 1917 so na otoku Krfu zbrani odposlanci v deklaraciji zahtevali ustanovitev jugoslovanske države, kjer naj bi vsi narodi južnih Slovanov živeli popolnoma enakopravni pod žezlom Karadjordjevičev. In manifest ameriškega predsednika Wilsona, objavljen 8. januarja 1918, je v točki 10 zahteval, da je treba narodom Avstro-Ogrske odpreti vse možnosti za popolnoma svoboden razvoj. Ta točka je bil jasen namig, da za to državo ni več prostora v Evropi! Reprezentantje mest z nemško večino na takratnem južnem Štajerskem, npr. Brežic, Celja, Maribora in Ptuj, so se zoperstavili tej zahtevi⁵. Tako duhovništvo Kočevske kot tudi zastopstvo občine se je uvrstilo v krog tistih, ki so zagovarjali nadaljnji obstoj monarhije⁶. Nad vse pomemben dokument v vrsti vseh teh prizadevanj je bil manifest "Gottscheerland", ki ga je izdal Nemški Narodni svet Kočevske 1918. Že 1. decembra 1918 je proklamiral Aleksander Karadjordjevič kot regent zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev; Avstro-Ogrska, država Habsburžanov, je postala zgodovina...

Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev je s 1. januarjem 1919 iz služb odpustilo vse uradnike nemškega pokolenja⁶. V najkrajšem času je bilo visoko razvito nemško šolstvo v Sloveniji uničeno⁷. In "zemljiška reforma" - to se pravi razlastitev - je zadela predvsem nemške veleposestnike. Nič čudnega, če je Ivan Mohorič⁸ menil, da je zemljiška

reforma pomembna tudi v narodnostnem oziru, saj da je z razlastitvijo zemlje vpliv tujih fevdalcev (v tem primeru Auerspergov) dokončno uničen, hkrati pa je odvzeta germanizaciji na Kočevskem materialna podlaga⁹.

Svetle trenutke v tem vzdušju psihičnega in fizičnega terorja¹⁰ ter nezaupanja predstavljajo poizkusi, kako bi nemški manjšini v Jugoslaviji kot slovenski manjšini v Avstriji olajšali kulturno dejavnost na podlagi reciprocitete. Tozadevne iniciative so izšle od predstavnikov nemške manjšine v beograjski Skupščini¹¹. Prvi tovrsten poizkus se je leta 1929 izjalovil, toda v tridesetih letih so predstavniki kočevskih Nemcev navezali stike s predstavniki Slovencev in vladnih krogov na Koroškem, prav tako z uradnimi krogi Slovenije in centralne vlade v Beogradu¹². A iz Beograda ni bilo odziva, kakor tudi že poprej ne iz Ljubljane.

S priključitvijo Avstrije v marcu 1938 je postal sosed Jugoslavije nemški rajh. Priključitev je bila dogodek, ki je našel v Jugoslaviji polno razumevanja. Med obema državama je vladalo prijateljsko razmerje, naloga mladine obeh držav pa naj bi bila, to prijateljsko razmerje ohraniti...¹³

Hitler je 6. oktobra 1939 pred nemškim parlamentom napovedal "nov red v etnografskih razmerah v Evropi", bolj jasne meje pa je mislil doseči s preseljevanjem narodnosti. To je precej vznemirilo nemške skupine, ki so živele izven meja Nemčije, brez dvoma tudi Kočevarje. Toda odgovorni so jasno spregovorili: Mi Kočevarji ne vidimo nobenega povoda, da bi zapustili to, kar smo podedovali od prednikov. Verujemo v obstanek te domovine, v kateri nismo nobeni "prišleki", ker gledamo na 600 let bivanja na Kočevskem¹⁴.

Po kapitulaciji Jugoslavije in konferenci zmagovalcev na Dunaju (20. aprila 1941) je južni del Slovenije, približno 45 km², okupirala Italija. Tudi "kočevska deželica" je prišla pod italijansko nadoblast. "Kočevski Nemci - nemški most na Jadran!", geslo, ki so ga tako nemški kot slovenski prenapetneži radi zlorabljali v medsebojnih očitanih, se

Deutschland.

⁹ Za posamezne ukrepe uradnih organov oziroma ustanov Kraljestva SHS, poznejše Kraljevine Jugoslavije, proti nemškemu življu, t.j. proti jugoslovanskim državljanom nemške narodnosti, se dobijo dokazila med drugim v Državnem arhivu Avstrijske republike na Dunaju (Österreichisches Staatsarchiv, Wien), n.pr. karton 707, stran 641, in naprej. V glavnem so to poročila diplomatskega predstavništva.

¹⁰ Prav tam, str. 164.

¹¹ Prav tam, str. 168.

¹² Prim. Spomenica vodstva Kočevskih Nemcev ministrskemu predsedniku Stojadinoviću z dne 28. avgusta 1937, v: Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, f. 142.

¹³ Tako ministrski predsednik dr. Stojadinović, glej Gottscheer Kalender 1939, stran 69.

¹⁴ Prim. Gottscheer Kalender 1941, stran 114.

⁴ Prim. Gottscheer Bote, 4. 6. 1918; odgovarjajočo opombo v tem smislu najdemo tudi v (pol)uradni Laibacher Zeitung 8. januarja 1918, kjer se ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar protivi tej zamisli.

⁵ Prim. Gottscheer Bote, 4. 4. in 4. 6. 1918.

⁶ Prim. odlok 202 centralne vlade SHS z 12. decembra 1918.

⁷ Prim. H. U. Wehler, Nationalitätenpolitik in Jugoslawien, Göttingen, 1980, str. 23.

⁸ Ivan Mohorič, Entwicklung der Gottscheer Wälder (übersetzt aus dem Slowenischen von Ernst Stalzer und Wilhelm Lampeter), Gottscheer Landsmannschaft in

je razblinilo kot mehur. Tako kot južne Tirolce je Hitler tudi Kočevarje žrtvoval zavezniku Mussoliniju. To pa ga ni oviralo, da je 26. aprila 1941 v Mariboru trem odgovornim prestavnikom Kočevarjev zatrdil, kako da sta usoda in bodočnost te nemške narodnostne skupine v okviru nemškega rajha zagotovljeni.

Kočevarji so se torej morali odločiti: ali živeti - kot manjšina - pod Italijo ali se preseliti! Proti Italiji so predvsem pri starejših ljudeh govorila čustva, saj je veljala za klasičen primer izdajalca: s pogodbo iz leta 1882 vezana na Nemčijo in Avstro-Ogrsko glede medsebojne pomoči v primeru napada, je 1915 sama napovedala vojno zavezniki Avstro-Ogrski. Vendar so bile pri odločanju najodločilnejše negativne izkušnje, ki jih je doživljala manjšina v Jugoslaviji po letu 1918. Neprikrita nenaklonjenost javnih organov, pa brezbriznost, s katero se je država otresla vseh obveznosti, ki jih je bila prevzela v manjšinskih pogodbah, je zbegala Kočevarje¹⁵. Zato je geslo, da kliče Hitler domov v rajh, tudi na Kočevskem padlo na rodovitna tla¹⁶.

Prepričati ljudi, da je glede na nastali položaj preselitev pač najboljša rešitev, je bila za odgovorne, ki so vodili akcijo, nadvse zahtevno podjetje, saj so morali pregovoriti omahljivce, nasprotnike preselitve pa prisiliti k molku, tudi z grožnjami, češ da je to zadnja možnost, da bodo italijanske oblasti vse tiste, ki bodo ostali, preselile v Južno Italijo ali celo v Abesinijo¹⁷. V krog bobnarjev, ki so razširjali propagando do takrat nepoznanega obsega med Kočevarji, se je vključil z majem 1941 tudi Gottscheer Zeitung, kjer je v vodstvu narodnostne skupine za propagando odgovorni ing. Busbach pisal razburkajoče in pretežno pretiravajoče članke. Zgleden primer za razmerje odgovornih do resnice je Poziv dr. Wollerta za preselitev, ki ga je objavil v posebni številki zgoraj omenjenega časopisa dne 17. novembra 1941. Čeprav je bilo takrat preseljevanje že v teku (začelo se je 14. 11. 1941), je v omenjenem Pozivu prvič označeno ozemlje, kamor so preselili Kočevarji: *"Takozvani Brežiški trikot ob Spodnji Savi, Krki in Sotli je naseljitveno območje. Je strnjeno ob rodovitni rečni dolini in zavarovano pred neprijetnimi vremenskimi vplivi, središče mu je mesto Brežice. Pod popolnoma rednimi pogoji so bili ljudje, ki so prej stanovali tukaj, preseljeni, tudi te oskrbuje nemški rajh. Zagotovljena jim je polna odškodnina premoženja, ki so ga pustili; v pismih in drugih poročilih zatirujejo ti ljudje, da živijo v*

dobrih okoliščinah in da gledajo z veseljem in zaupanjem v bodočnost. Za celo naseljitveno območje je širokopotezno načrtovanje v teku. Skrbne priprave so potrebne, tudi ni mogoče, preseljenemu Kočevarju nuditi takoj ob prihodu dokončne rešitve. Ziveti bo treba s provizoriji, važno pa je, da se ne trošita čas in delovna moč, zato niso predvidena bivanja v taboriščih. Preselitev naj dokončno očisti etnografske razmere na področju Kočevske, pozneje ne bo več možnosti, dobiti nemško državljanstvo. Nemški rajh pričakuje strnjeno preseljevanje Kočevarjev..."

Preseljevanje se je vršilo po železnici. V tovornih vagonih, ki so jih priklopili osebnim vagonom, je bilo pohištvo, poljedelsko orodje in tretji del živine, ki ga je smel vsak optant vzeti s seboj. Živino, ki je ostala doma, pa druge premičnine in nepremičnine, so optanti (na podlagi 31. avgusta 1941 sklenjene pogodbe z Italijo, ki jo je zastopal Visoki komisar v Ljubljani) predali državi Italiji, pri tem pa jim je bila zajamčena ustrežna odškodnina. Načeloma so posamezne vasi preseljevali hkrati, njihov prvi cilj pa so bile železniške postaje Sevnica, Krško in Brežice. Opozicija v lastnih vrstah¹⁸ je končno utihnila, pri čemer so se mnogi odločili za preselitev iz psiholoških razlogov. Strah pred popolno zapuščenostjo in osamo v domači vasi je tudi največje omahljivce prisilil, da so se odločili za preselitev. Tako je na omenjenih železniških postajah do konca akcije januarja 1942 izstopilo 11.213 ljudi.

Kočevarji so tako čez noč postali nekakšni obrambni kmetje na meji. Nezadovoljstvo z novim položajem je bilo več kot očitno, razočaranje popolno. Ne le, da se je geslo "Domov v rajh!" izkazalo kot nekakšen skok čez domači plot, saj je ločilo Kočevsko od novega naseljitvenega ozemlja le nekaj desetih kilometrov, tudi sčasoma se porajajoče spoznanje, da so bili prejšnji prebivalci načrtno¹⁹ in nasilno izseljeni, pregnani s svojih domov, je potrl priseljence. Pridružilo se je spoznanje, da so bile obljube o velikih posestvih prazno besedičenje, da so bile obljube o strnjeni naselitvi neizvedljive. Ko se je vrhovni odgovorni za Kočevarje v naseljitvenem pasu dipl. ing. Lampeter s pismom, v katerem je naštel najrazličnejše pomanjkljivosti, neposredno obrnil na za preseljevanje pristojno centralo v Berlinu, je bil zaradi "preskočitve" neposrednih nadrejenih uradov razrešen²⁰. S tem je padla zadnja ovira očitnemu stremljenju odgovornih, da bi razdvojili na-

¹⁵ Prim. tudi Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, šte. 2, str. 9 in dalje.

¹⁶ Prim. Gottscheer Zeitung, 22. 5. 1941, naslovna stran.

¹⁷ Prim. Hans Hermann Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, München 1970, stran 73; Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, str. 31 in dalje.

¹⁸ Prim. Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, str. 78 in dalje.

¹⁹ Prim. tudi Tone Ferenc, Quellen zur Nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945, Maribor 1980, listina šte. 9, str. 31.

²⁰ Prim. Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, str. 135 in dalje.

rodnostno skupino, ki je bila vedno tako ponosna na svojih 600 let zgodovine, in "pretalili" njene pripadnike v "Štajerce"²¹. Preimenovanje vasi v naselitvenem območju z imeni, ki so bila deloma v rabi na Kočevskem, je bila samo nepotrebna kozmetika.

Mladino so kmalu vpoklicali k vojakom, starejši so služili v odredih vermanšafta (Wehrmannschaft). S partizansko vojsko, ki je svoje vojaške podvige precizno načrtovala, se pripadniki vermanšafta niso mogli kosati. Tudi prebivalstvo je bilo na milost in nemilost izpostavljeno partizanski vojski, ki se je preskrbovala "iz dežele": kot npr. pri napadu na letališče Cerklje ob Krki v noči od 8. na 9. julij 1943, ko so si izbrali našo hišo. Mojim staršem so jo (skupaj s 6 hektarji zemlje; doma smo jih pustili 27) dodelili, ker se je oče, star in bolehen, naveličal delati v kolektivu, kjer so komandirali mladeniči. V teku napada so nam partizani zaplenili vse, od obleke do perila in živil; vse so naložili na voz, ki je stal v lopi, ga vpregli v nam dodeljenega konja (bila je breja kobila) in odgnali s seboj tudi pet krav iz hleva. S strelji so preluknjali vinske sode. Starši so zaradi tega morali nekaj časa jesti v kuhinji kolektiva in hoditi spat k znani družini sredi vasi. Pri takšnih in podobnih vpadih so bile človeške žrtve na dnevnem redu²². V oboroženih spopadih ni bilo usmiljenja. Skupino Kočevarjev, ki se je 11. septembra 1944 predala premočni partizanski enoti v Kozjem, so likvidirali. Poleg partizanov so ogrožali prebivalstvo tudi lovski bombniki zavezniških sil.

Čeprav so proti koncu vojne Kočevarji sedeli na sodu smodnika z gorečo lunto, je še vedno veljalo geslo "gaulajterja" in uprave: "Nihče ne sme zapustiti grude!" A predpriprave za umik so tekle. Vozovi z najbolj potrebnimi stvarmi so ostali v šupah, vasi naj bi se podale strnjene na pot pod vodstvom odgovornega vodje za ves trek. Dovoljenje za odhod je prišlo šele 8. maja 1945. Prieseljeni Kočevarji so se vključili v umikajočo se nemško vojsko in med druge vojaške enote. Vsem je bil skupen cilj, čim prej priti do enot angleške vojske in se jim predati. To pa je bilo seveda odvisno tudi od odpora partizanskih enot in od odločnosti, s katero je ta ali ona stran nastopala v pogajanjih oziroma v spopadih. O teh dnevih in tednih - moji starši so bili poln mesec na poti - obširno poročajo razne publikacije²³. Tudi moji

starši so, kot mnogi drugi, nekaj dni preživeli med ruševinami kolodvora v Gradcu (Graz), od 9. junija 1945 pa so delali v neki vrtnariji. Tiste, ki se niso mogli odločiti, kam bi se podali, so upravne oblasti po nalogu poveljnika britanskih sil zbrale v taboriščih. Ta začasna bivališča so stanovalci postopoma zapustili, bodisi, da so se napotili v Nemčijo, ki je od vsega začetka pripoznala begunce kot lastne državljane, bodisi so se preselili v Ameriko. Zadnji prebivalci barak so te zapustili v zgodnjih šestdesetih letih. Natančnega števila smrtnih žrtev ni bilo mogoče ugotoviti. Kot podlaga za Spominsko knjigo (na vpogled je bila leta 1967) so bila izvedena poizvedovanja z naslednjimi rezultati (naj navedem, da so izločeni vsi primeri, ki ne pridejo v poštev):

- 79 smrtnih žrtev v okviru nemških oboroženih sil (padli, umrli v ujetništvu, pogrešani);
- 68 žrtev partizanskih vpadov in padlih članov enot, ki so se borile proti partizanskim enotam;
- 251 jih je umrlo med 8. majem 1945 in koncem leta 1946, bodisi na begu bodisi v nasilnih taboriščih ali pa so na begu izginili brez sledu;
- 86 žrtev, ki stojijo v zvezi z zgoraj naštetimi kriteriji, vendar je njihova uvrstitev sporna.

Torej 684 smrtnih žrtev, kar je pa le delni rezultat. Podatki so nepopolni, ker iz 46 krajev bivše Kočevske ni bilo več odziva. Povedano drugače: kar 26% krajev (s 1040 prebivalci leta 1939) ni bilo mogoče upoštevati, tako ostane samo verjetnostni račun.

Ker so bili begunci - brezdomci nemškega pokolenja - na začetku izrecno izvzeti od pomoči, ki so jo potrebnim nudile organizacije Združenih narodov, so bili pri premagovanju eksistenčnih problemov navezani na miloščine. Tu gre posebna zahvala raznim društvom rojakov po svetu, ki so beguncem nudili pomoč v času stiske. Na tem mestu je za boljše razumevanje potreben kratek ekskurz v zgodovino krošnjarjenja.

Cesar Friderik III. je podelil prebivalcem po Turkih opustošenih področij Kočevske 1492 pravico, da po celotnem cesarstvu trgujejo z izdelki lastne proizvodnje. Trgovci, ki so stalno bivali v mestih, so temu nasprotovali. Pod njihovim pritiskom (češ da so večji davkoplačevalci kot krošnjariji) so oblasti ta privilegij bolj in bolj ožile, zato so se krošnjariji začeli stalno naseljevati v večjih krajih. Tako mesto je bilo npr. Dunaj, kjer so tam živeči Kočevarji že 30. marca 1891 ustanovili Društvo Nemcev iz Kočevja, najstarejšo zvezo Kočevarjev v Evropi. Splošno naraščanje prebivalstva v Evropi zaradi izboljšanja življenjskih razmer v

²¹ Prim. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, šte. 2, str. 25.

²² Prim. Das Schicksal der Deutschen Jugoslawien, šte. 2, str. 27; okoliščine so mi znane, bilo je na Sveti večer leta 1943.

²³ Npr. že večkrat omenjena knjiga Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, šte. 28, str. 156-162, šte. 74, stran 573-583; dalje v samozaložbi izdana dokumentacija Berichte über Umsiedlung und Vertreibung sowie die

Zeit danach (bearbeitet von Wilhelm Lampeter und Ludwig Kren), hrsgb. Gottscheer Landsmannschaft in Deutschland, Schriftenreihen Gottschee, Heft 4/5, 1993/94.

drugi polovici 19. stoletja se je kazalo tudi na Kočevskem. Ker pa zemlja ni mogla prehraniti naraščajočega prebivalstva in je bila industrija slabo razvita, so se (predvsem mladi) vedno pogosteje podajali na pot v "obljubljeno deželo" Ameriko. Sprva so se večinoma vrnili z zasluženim denarjem in doma investirali v gospodarstvo. Ko pa se je moškim izseljencem pridružil ženski spol, ko so postale možne poroke med rojaki (in s tem ustanovitev družin), so izseljenci vedno pogosteje ostajali v novi domovini. V ZDA, v Clevelandu (Ohio), so že 20. julija 1889 osnovali društvo Kočevarjev, ki je najstarejša zveza Kočevarjev sploh. Geslo vseh teh društev je bila medsebojna pomoč. Ker nikdar niso bile pretrgane vezi z rodno Kočevsko, so bili izseljenci vedno relativno dobro informirani o splošnem položaju v rodni deželici. Četudi je ležala 1945 Evropa v razvalinah, so se zlasti rojaki v Ameriki trudili, da bi odstranili ovire, deloma s posredovanjem Rdečega križa, pa tudi rojakov - Kočevarjev, ki so služili v ameriški vojski v Evropi (večji odstotek vpoklicanih Kočevarjev je služil na Daljnem Vzhodu). In ko so poštno zvezo dovolile dostavljanje paketov, so bili prvi CARE-paketi ne le čudežna popestritev morečega življenja v taboriščih, temveč mnogokrat tudi rešitev v zadnji minuti.

Kot zaključek naj sledi še kronologija teh združenj Kočevarjev širom sveta. Najstarejše je tisto v ameriškem Clevelandu. Med delavci, ki jih je privabila tamkajšnja industrija, so bili Kočevarji že okoli leta 1880 precej številni. Zaradi trdih delovnih pogojev (delavnik je trajal po 12 ur, plače so bile skromne), ki so povzročali nesreče in bolezni, so si že leta 1889 ustanovili društvo, ki je podpiralo (in še podpira) svoje tako ali drugače prizadete člane. Društvo, ki deluje še danes, ima od leta 1927 svoj lastni dom, hkrati pa je lastnik približno 25 hektarov velikega zemljišča, na katerem so postavili ustrezne objekte. V sekcijah se člani udeležujejo kulturno (petje, nastopi na odru, ples), pa tudi v športu. Rojaki v Clevelandu so se vedno s posebno vnemo zavzeli za interese vseh kočevskih rojakov. Tako so začetkom leta 1938 odločno podprli iniciativo rojakov v New Yorku, ki so z vlogami (tako na predstavnike zunanjega ministrstva ZDA kot na ambasadorja kraljevine Jugoslavije v Washingtonu) opozarjali na dejstvo, da so Kočevarji na Kočevskem po (nižjih) javnih ustanovah prikrajšani za pravice, ki so jim zagotovljene po zakonu. Po koncu druge svetovne vojne so kočevski Nemci v Clevelandu ustanovili Gottscheer Relief of Cleveland, katerega cilj je bil pomagati Kočevarjem - brezdomcem v Evropi. Brez Kočevarjev iz Clevelanda ne bi bila pomoč, ki je potem prišla predvsem tudi iz New Yorka, nikdar tako uspešna. Hkrati se je zgodilo še nekaj:

obe društvi Kočevarjev - drugo podporno društvo so ustanovili leta 1902, ker so v jugovzhodnem predelu območja živeči rojaki zaradi slabih prometnih zvez imeli le posamično stike z drugimi rojaki - sta se leta 1954 dokončno združili v Prvo avstrijsko podporno društvo - Erster Österreichischer Unterstützungsverein (EÖUV).

Najstarejše društvo Kočevarjev v Evropi (Verein der Deutschen aus Gottschee) lahko štejemo za zibelko kočevskega časopisja. Društvo, ki je leta 1891 začelo izdajati Mitteilungen des Vereins der Deutschen aus Gottschee (prva številka je izšla 15. marca 1891, torej še pred formalno ustanovitvijo društva), je nameravalo z dohodkom, ki naj bi ga prinašal list, denarno podpirati svoje člane, toda račun se mu ni izšel. Izvestja so (razen v letih 1894-97) - kljub deficitu - izhajala do leta 1903, ko so dokončno utihnila. Število članov tega najstarejšega društva Kočevarjev v Evropi je iz leta v leto padalo. Očitno se je kočevski živelj v tem velemestu povsem integriral, čeprav so iz njegovih vrst v teku časa izšli tudi po en minister, znan ginekolog in general, uradniki višje in nižje stopnje, številni obrtniki, predvsem pa vedno in vedno trgovci.

Ob prelomu stoletja sta nastali v New Yorku med tamkajšnjimi Kočevarji v razmeroma kratkem razdobju kar dve društvi. Moški zbor (1. aprila 1900) in Podporno društvo za obolele (24. aprila 1901). Skupnost, iz katere so vzklika tekom desetletji mnogoteri društva, usmerjena bolj na skupno uživanje prostega časa, si je leta 1924 z Gottscheer Hall pridobila središče za svoja udejstvovanja. Tu se jo po koncu druge svetovne vojne tudi rodila misel, da bi z vsemi močmi pomagali rojakom - brezdomcem v Evropi. Gottscheer Relief Association je postala žarišče pomoči, ki je prišla iz Amerike; Adolf Schauer, rojak iz vasi Gorenja Topla Reber v Rogu, živeč od leta 1921 v ZDA, je bil neutrudni zagovornik nesrečnežev v Evropi. V sklopu s katoliškim združenjem N.C.W.C. se je zgoraj omenjeni Relief (inkorporiran 15. aprila 1946) prizadeval za omilitev strogih imigracijskih predpisov, ki so do tedaj onemogočali priseljevanje oseb nemškega pokolenja. Ko so te ovire s podpisom Trumana pod modificirani zakon (16. junija 1950) padle, se je začela množična selitev Kočevarjev v ZDA. Od tega časa dalje je Gottscheer Relief nekakšna strešna organizacija za društva v New Yorku in se trudi predvsem za koordinacijo. Dvakrat na leto pa nastopa tudi kot "organizator": na prvo nedeljo junija pri veleprireditvi Gottscheer Volksfest (gre za nekakšno veselico), ki se je vedno udeleži približno 4000 ljudi, ob tretjem vikendu v septembru pa pri povorki Steuben Parade, ki je največja manifestacija nemškega življa v Ameriki in kot taka

privabi leto za letom na tisoče gledalcev. Obe prireditvi sta, kar Evropejec hitro opazi, precej ameriškega kova.

Kočevarjem - rojakom, ki so bili po koncu prve svetovne vojne izgnani iz nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev, tistim, ki so kot uradniki nemškega pokolenja izgubili svoja delovna mesta, pa tudi tistim, ki so bili optirali za Avstrijo, je nudilo prvo gmotno pomoč društvo Kočevarjev v mestu Gradec (Graz); hkrati jim je pomagalo pri iskanju zaposlitve. Ustanovili so ga 18. maja 1919 pod imenom Gottscheerland in Graz (Kočevska v Gradcu). Leta 1952 so ga obnovili kot Hilfsverein für die Gottscheer und Deutschkraner (Podporno društvo Kočevarjev in nemških Kranjcev). Od konca petdesetih let je - kakor vsa združenja v Nemčiji in Avstriji z eno izjemo - društvo deluje kot združenje rojakov iz Kočevske za območje avstrijske Štajerske ("gottscheer Landsmannschaft").

Graško združenje je v letu svoje ustanovitve (1919) ustanovilo svojo podružnico tudi Celovcu (Klagenfurt). Želelo je poskrbeti tudi za tiste rojake, ki so se iz zgoraj navedenih razlogov preselili na avstrijsko Koroško. Leta 1928 se je podružnica osamosvojila, postala s 25. oktobrom 1952 Hilfsverein in s 6. decembrom 1959 Landsmannschaft. Srečno naključje je hotelo, da so se na Koroškem naselili sposobni Kočevarji, ki so se z velikim elanom in obilico entuziazma vrgli na kulturno delo, ki je glasno odmevalo med njihovimi rojaki širom po svetu:

- junija 1955 je v Celovcu izšla prva številka obnovljene Gottscheer Zeitung, katere glas je 3. decembra 1941, sredi preseljevanja Kočevarjev, nesrečno utihnil;
- leta 1962 so predstavniki društva prevzeli v oskrbo cerkev Sv. Urha v mestnem delu Celovca (Krstowitz); zaradi opreme in predmetov iz domovine je postala cerkva nekakšen spominski kraj. Nakup zemljišča okrog cerkve omogoča prosto gibanje, kar je predpogoj za prirejanje romarske nedelje z žegnanjem na prvo nedeljo avgusta, zdaj že od leta 1963 naprej;
- od leta 1966 poteka na gradu Krstowitz kulturni teden Kočevarjev (v tednu pred romarsko nedeljo). Na predavanjih in ekskurzijah se udeleženci seznanjajo z zgodovino in kulturnim bogastvom Kočevske, pa tudi Koroške;

- pevke in pevci koroškega združenja so si postavili cilj, podati starodavne kočevske narodne pesmi na najbolj izviren način in z globokim spoštovanjem narečja. (Mi Kočevarji pravimo, da imamo "jezik": unsere Gottscheer Sprache). Hkrati si zbor prizadeva, da bi ohranil izvorno kočevsko nošo glede na barvo, kroj in sestavo. Uspehi zbora v Avstriji, Italiji in Nemčiji, pa tudi v ZDA in Kanadi, so dokazali, da je na pravi pot.

V Nemčiji so 17. avgusta 1952 ustanovili Landsmannschaft der deutschen Umsiedler aus der Gottschee (Zveza rojakov nemških preseljenecv iz Kočevske). Velike razdalje so bile vzrok decentralizacije in leta 1959 so nastale sekcije v deželah Baden-Württemberg (s sedežem v Stuttgartu), Bayern (München) in Nord-West (Köln). Od vsega začetka so dobivala ta združenja znatno podporo s strani državnih ustanov, tudi zaradi ustreznega paragrafa v ustavi Nemčije, ki je z jamčil izseljencem (pregnanim) nemoteno nego njihovih kulturnih dobrin ter previdno integracijo. Leta 1975 si je to združenje v Nemčiji ustvarilo spominski kraj v severnem Schwarzwald (Wildbad-Aichelberg); spominski kraj premore vodnjak v rekreacijskem parku in lepo urejeno domovinsko sobo. Združenje si je pridobilo veliko zaslug z izdajanjem številnih publikacij, ki se ukvarjajo z zgodovino (tudi z najnovejšo) in kulturo Kočevarjev. Zaslužno pa je tudi, da se vsako leto sestanejo za kulturno delo odgovorni v zvezah Avstrije in Nemčije.

Kitchener je od leta 1953 sedež zveze Alpine Club, v Torontu pa domuje Gottscheer Relief Association, ki so jo ustanovili že leta 1955. Obe zvezi sta lastnici domov, zadnja pa premore tudi 5 hektarov veliko zemljišče okoli doma. Društvo Gottscheer Gedenkstätte v Gradcu (Graz), ki so ga ustanovili 1963, ima od leta 1967 v lasti kapelico v graškem predelu **Mariatrost**. Zgradba služi članom za maše in spominska srečanja, ki so vsako leto na nedeljo Sv. Jerneja. Vsakoletno srečanje kočevskih rojakov v Avstriji je na zadnjo nedeljo aprila. Od časa do časa pa se javi skupnost Kočevarjev v mestu **Milwaukee**.